

Светослав Георгиев / Svetoslav Georgiev

БОИЛСКИЯТ БУНТ СЛЕД ПОКРЪСТВАНЕТО НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

The Boil Revolt after the Christianization of Medieval Bulgaria

Summary: The Christianization of Bulgaria is an event, which evokes the interest of not only the medieval literary tradition, but also that of modern and contemporary historiography. The Boil revolt is one of these problems, which are still controversial. The present paper presents a different viewpoint towards this major event in the history of Medieval Bulgaria.

Key words: Medieval Bulgaria, Byzantium, Rome, Christianity, revolt, people's council.

Към великите европейски сили в първата половина на деветото столетие се причислявали Източната Римска империя, по-известна като Византия, Франкската империя и България. Основно различие между трите държави е изповядваната религия – България е все още езическа страна, докато Франкската империя и Византия са християнски. В средновековната дипломация било общоприето разбирането, че договорот с езичник нямал задължителен характер и неспазването му не водело до конкретни последствия. Така в средата на IX век българският владетел не бил равноправен участник в международните отношения, намирайки се в своеобразна изолация. Посоченото било само една от причините, предизвикали замяната на езичество с християнство. Религиозната промяна довела и до изменения във всекидневния, празничния, правния и най-вече в политическия живот на държавата.

Нестихващият изследователски интерес към акта на покръстването¹ не изчерпва съпътстващите го проблеми, част от които продължават да бъдат дискуссионни.

В настоящото изложение се прави опит за разглеждането, без да се претендира за изчерпателност, на един от дискуссионните въпроси – боилския бунт. В изследванията, посветени на разглежданото събитие, се използва определението „бунт“, докато в изворите, посочени по-долу в текста – „въстание“, поради което ще бъдат използвани и двете определения в качеството им на смислови синоними.

Голяма част от трудовете, посветени на българското средновековно минало, разглеждат боилското въстание не самостоятелно, а като част от провеж-

даната от Борис I християнизаторска политика. Събитието влиза в полезрението на изследователите още през 50–60-те години на XIX век, когато се появява в трудовете на Александър Хилфердинг² и Добри Войников³. През следващите десетилетия то намира своето място в изследванията на Юрдан Трифонов⁴, Константин Иречек⁵, Васил Златарски⁶, а в по-ново време – в тези на Васил Гюзелев⁷, Йордан Андреев⁸, Пламен Павлов⁹ и др. Бунтът е разглеждан и от неспециалисти, като често пъти това е причина за поява на нови митове вместо на отговори на съществуващите дискуссионни въпроси¹⁰.

В опит да се изгради по-ясна структура на текста и да се направи точна и по-цялостна реконструкция на причините, последователността и развързката на събитието, доколкото това, разбира се, е постижима цел, отделните аспекти и проблеми ще бъдат разгледани в самостоятелни раздели.

Извори

По своя произход основните извори, в които се съдържа информация за боилското въстание, могат да се обособят в три групи – гръцки, латински и домашни. Те са носители както на повтаряща се, така и на допълваща се информация. С цел получаването на по-достоверна реконструкция на събитието в следващите редове ще бъдат разгледани и трите групи.

В гръцките извори, приемани традиционно като първостепенни за българското средновековно минало, боилското въстание е засвидетелствано чрез „Хронография“ на Продължителя на Теофан¹¹ и „Кратка история“, дело на Кедрин-Скилица¹². Те предават събитието по сходен начин, като описанията им могат да се обобщят с казаното от първия: *„Когато станало известно, че се е покръстил, той [Борис – б.а.] се намерил пред въстанието на целия свой народ. Като носил на гърдите си изображението на божия кръст, той с помощта на малко хора ги победил, а останалите направил християни не вече тайно, но напълно явно и с тяхно желание“*¹³.

Сходствата в изворите позволяват да се изкаже хипотезата, че техните автори са използвали общ първоизточник, който предвид бедния на детайли разказ, вероятно също не е бил добре запознат със събитието. Подкрепян от малко на брой верни сподвижници, Борис успял да извоюва важна победа над въстаналите боили. Бунтът бил потушен, поне както ни го представят изворите, с помощта на „кръстния знак“, т.е. това е богоугодно дело. Представянето на Борисовата победа като богоугодно дело оправдава по този начин действията му. За византийските хронисти пресъздаденото събитие било акт на окончателната победа на християнството над езичеството в новопокръстена България.

С помощта на гръцките извори пред изследователя се разкриват отделни детайли от „пъзела“ на боилския бунт. При запълването на „белите петна“ важна роля имат „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“¹⁴. Те са ценен извор за българската история от средата на деветото столетие, защото са носители на информация от „от първа ръка“ – всеки отговор

започва с конкретния въпрос, зададен от Борис към папата. В отговор XVII е отбелязано следното: „И тъй, разправяйки как сте възприели по Божия милост християнската вяра и как сте накарали да се покръсти целият ви народ, как обаче ония, след като били покръстени, въстанали единодушно с голямо ожесточение против вас...“¹⁵.

Друг западен извор, който дава информация за боилския бунт, са „Бертински летописи“, където под година 866 е записано следното: „...недоволни от това, неговите боляри разбунтували народа против него [Борис – б.а.], за да го погубят. И тъй, колкото били в десетте комитата, те се събрали около двореца му. Но той, като призовал името Христово, потеглил срещу цялото множество само с четиридесет и осем души, които били останали при него поради предаността си към Христовата вяра...“¹⁶. Този откъс дава освен познатите вече от гръцките извори и папските отговори данни и някои неспоменати факти, като броя на комитатите в България по това време, съотношението между противници и привърженици на Борис I и т.н.

Боилското въстание е отразено и в някои произведения на средновековната книжовна традиция на Второто българско царство, чрез привличането, на които пред изследователя се разкрива още една гледна точка – българската.

В „Старобългарски разказ за покръстването“ е отбелязано следното: „Като видяха това българите, които не бяха покръстени, въстанаха тогава, за да го убият. Подпомогнат от кръстния знак, той [Борис – б.а.] се би и ги победи“¹⁷. В друг домашен извор пък откриваме следната информация: „След това той се покръсти, българите въстанаха против него, като искаха да го убият, понеже оставил тяхната вяра. Но този като излезе на война, победи ги“¹⁸.

Посочените текстове представляват добавки към старобългарски преводи на византийски съчинения. Съдържащата се в тях информация копира модела на представяне на събитията в посочените по-горе византийски извори. Те представят българската гледна точка, която от дистанцията на времето се връща към боилското въстание. Бунтът и неговото потушаване от Борис е представено като неизменна част от християнизаторската политика на българския Кръстител.

Ако византийски автори представят по приглушен начин бунта, то западните се впускат в повече детайли. Българските извори пък отразяват историческия спомен на народа, преживял събитията, представяйки ги в светлина, неопетняваща паметта на Борис I. Взимането под внимание на целия спектър от информация би позволило създаването на една по-достоверна възстановка на събитията.

Датировка

Традиционно в част от историческите изследвания се приема, че боилският бунт е избухнал през 865 г.¹⁹ Невинаги авторите подлагат тази датировка

на коментар или обосновка, което би могло да се обясни с нейното директно възприемане от други изследвания²⁰. Когато пък тя е коментирана и се търси нейна обосновка, следва обвързването ѝ с акта на покръстването. Изхождайки от схващането, че бунтът е бил непосредствено след самото покръстване, отделни автори, приемащи, че християнството става официална религия през 864 г., го отнасят към следващата 865 година²¹. Тази хипотеза, както вече бе посочено, е широко застъпена в науката, но не би могла да се възприеме безкритично, защото датирането на самото покръстване също е дискуссионен въпрос²².

Различна гледна точка към датата на събитието дава патриархът на българската медиевистика Васил Златарски, според когото: „бунтът избухнал, след като народът или поне по-голяма част от него била покръстена, па и самите въстнали били вече така също християни, следователно между покръстването на народа и бунта се изминало известно време, поради това последния ние отнасяме към началото на 866 г.“²³.

Изхождайки от идеята си, че християнството било прието като официална религия през предходната 865 г.²⁴, Васил Златарски отнася събитията към началото на следващата 866 г. Предложената от него датировка не би могла да се възприеме като неоспорим факт, предвид нерешения въпрос за датирането на самото покръстване. Независимо от това, тя намира привърженици, които я възприемат в изследванията си, без да я подлагат на критика, доверявайки се на авторитета на нейния автор²⁵.

По-конкретна дата на събитията около боилското въстание предлага руският славист Анатолий Турилов²⁶. За това той използва извор, достигнал до нас в късен препис – „Месецослов на сръбски избран апостол“, датиран в края на XIII век, в който е отбелязано, че на 28 март се е чествал деня на „*лобедата на българския княз Михаил, когато тълтата се опълчи срещу кръста*“²⁷.

Откривателят на посочения текст Анатолий Турилов приема, че той без съмнение се отнася за потушеното от княз Борис I боилско въстание, избухнало в отговор на официалното приемане на християнството²⁸. Анализирайки езика на преписа, той открива следи от транслитерация от глаголица на кирилица. Това позволява на автора да приеме, че преписът е направен въз основа на глаголически прототип²⁹. На база направеното от руския славист заключение би могло да се твърди, че въпросният прототип е създаден във времето на преминаване от едната към другата азбука, т.е. не по-късно от X век. С други думи, това е препис от оригинален български извор, близък по време до събитието³⁰.

За допълнителна обосновка на своето мнение Турилов посочва и „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“, където боилското въстание е засвидетелствано лично от българския владетел като случило се преди ноември 866 г. На база следите от транслитерация, папските отговори и „Бертински летописи“ Анатолий Турилов приема, че окончателната Борисова победа над боилското въстание се отнася към датата, спомената в извора – 28 март 866 г.³¹

Открит все още остава въпросът, кога избухва самият бунт? Два от посочените извори дават ориентировъчна датировка на събитието. Това са „Отговорите на папа Николай по допитванията на българите“ – преди ноември 866 г. и „Бертински летописи“ – през 866 г. Друг факт, спомагащ по-точното датироване на събитията, е известното за бързата победа на Борис над въстаналите. Следователно бунтът се е развил в кратък времеви интервал. Прибавяйки към казаното до момента и разсъжденията на Анатолий Турилов за датата на потушаването на бунта, на база новооткрития от него текст³², с огромна доза достоверност може да се твърди, че боилският бунт, избухнал в първите месеци на 866 г. и бил окончателно потушен на 28 март същата година.

Същност и характер

„И тъй, разправяйки как сте възприели по Божия милост християнската вяра и как сте накарали да се покръсти целия ви народ, как обаче ония, след като били покръстени, въстанали единодушно с голямо ожесточение против вас, като твърдели, че не сте им дали добър закон, и искали да убият и вас и да си поставят друг княз...“³³.

Текстът, част от отговор XVII от „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“, извежда на преден план важен въпрос – какво би могло да се разбира под израза „не сте им дали добър закон“/, *non bonam vos eis legem tradidisse“?*

Обичайно в историографията изразът се обвързва с акта на християнизация, а самото събитие е определяно като антихристиянски бунт³⁴. През т. нар. Езически период в България имало християни – една част, от които влезли в пределите на държавата след победоносните войни от първата половина на IX век³⁵, докато друга – вследствие на контакта си с християни възприела религията³⁶. „Ромейската вяра“ била изповядвана и от отделни членове на владетелското семейство. Примери в това отношение не липсват – християни били канове Кубрат³⁷ и Тервел³⁸, сестра на кан Крум пък е омъжена за византиец Константин Пацик³⁹. Първородният син на кан Омуртаг – Енравота, също бил християнин⁴⁰, макар и неговото реално съществуване да е поставяно под съмнение⁴¹. Християнка била и неизвестна по име сестра на българския Кръстител Борис⁴².

Засвидетелстваното до момента проникване на християнството в България преди официалното му приемане позволява да се изкаже съмнение към идеята, че посоченият израз се отнася към самия акт на покръстване.

Приемането на християнството като официална държавна религия в България довело до изменения и в политическия ѝ живот. До този момент голяма част от властта била съсредоточена в ръцете на владетеля, който е едновременно главен военачалник, законодател, съдия и жрец. Единоличните му решения обаче можели да бъдат оспорвани, ако влизали в разрез с устоите на обществения живот. Това било правомощие на народните събори – една

недооценена институция в историята на средновековна България. Показателен пример в това отношение е съборът, свикан от боилите през 766 г., на който кан Сабин бил обвинен за провежданата от него политика, а впоследствие и отстранен от престола⁴³.

Християнството позволило на Борис I да утвърди съществуващото политическото статукво, олицетворявано от силна централна власт, неприкосновеност на владетелската личност, ограничаване властта и ролята на боилите, поставяйки ги в подчинено положение спрямо владетеля. В този ред на мисли е твърде вероятно изразът *„не сте им дали добър закон“* („*non bonam vos eis legem tradidisse*“) да се отнася не до религиозната, а до политическата промяна в живота на средновековна България.

В историческите изследвания се е наложило разбирането, че боилите въстават, за да възстановят религията на своите предци. Вероятно в средите на въстаналите наистина е имало боили, които били верни поклонници на езическите божества, борейки се за възстановяване на бащината си религия. Но безспорно всички те са вдигнали оръжие не толкова срещу християнството, колкото срещу окончателното затвърждаване на политическата система, силно ограничаваща възможността им за пряко участие във властта. Постигането на така поставената цел можело да стане факт само след свалянето на Борис от престола, замената му с верен на боилските убеждения владетел⁴⁴ и не на последно място – чрез ликвидиране на възможността от повторното завръщане на Кръстителя във властта.

През 20-те години на XX век Юрдан Трифонов въвел в литературата, посветена на боилския бунт, още една хипотеза, според която събитията били резултат от проведен в Плиска или нейните околности народен събор, свикан за приемане на новата религия⁴⁵. През следващите десетилетия хипотезата е доразвивана от Йордан Андреев⁴⁶ и Анчо Калоянов⁴⁷. Въпреки това посочената идея често пъти е била отричана или подценявана от изследователите, но тя в действителност заслужава внимание, основно по две причини. Едната е свързана с изворите – посочените по-горе в текста, заедно с конкретни примери от VIII век в България, позволяват да се твърди, че това е логична реконструкция на събитията. Втората се свързва с института на народните събори, които от края на IX век вече са предимно съвещателни органи на властта, а не неин коректив.

Въз основа на посоченото с основание може да се твърди, че по своята същност и характер боилският бунт е не антихристиянски, а опит за държавна измяна, защото бил насочен към владетеля – олицетворението на властта и държавата.

„Кървава разправа“

Опитът за държавна измяна приключил на 28 март 866 г. със смъртно наказание за 52-ма велики боили и техните родове⁴⁸. Част от изследователите определят решението на Борис като „постъпка, недостойна за един ново-

покръстен⁴⁹, като „проливане на благородническа кръв“⁵⁰ или като „кървава разправа“⁵¹. Не всички мнения обаче са в тази крайност – помилването на обикновеното население, за което става дума в „Бертински летописи“, е определяно като недостовърно, защото чрез него се изграждал един „...идеализиран образ на Кръстителя, който управлява с любов и състрадание...“⁵². Възможно ли е съществуването на друга гледна точка към решението на княз Борис I? В следващите редове ще бъде направен опит да се отговори на този въпрос, доколкото това, разбира се, е възможно.

Бунтът, организиран от боилите, бил насочен срещу владетеля, който бил възприеман за олицетворение на самата държава. В християнското правораздаване престъпленията срещу държавата били едни от най-тежките, заедно с тези срещу религията. Непосредствено след покръстването в България бил възприет византийския правов сборник Еклога⁵³. Той се състоял от осемнадесет титута, като престъпленията срещу властта се съдържали в предпоследния от тях. Та ето какво разпорежда тя при престъпления срещу владетеля/държавата: *„Който образува партия против царя или конспирира, или прави съзаклатие против него, или против държавата на християните, такъв би следвало в часа да бъде убит, защото е намислил унищожението на всичко. Обаче, за да не би някои често и както са неприятелски разположени към някого без съд да убият, след това да се оправдават, че е говорил против царството, затова трябва такъв на място да се постави под силна стража, и това, което се отнася за него, да се съобщи на царя и както, прочее, той реши и пожелае да направи“*⁵⁴.

Според посочения текст на смърт се осъждали не само участниците в бунта, а дори и самата идея. Този титул позволявал на княз Борис I да издаде смъртна присъда както на боилите – организатори, участници и водачи на бунта срещу него, така на техните родове, чиято роля и участие в бунта остава неизяснена и до днес.

Интерес буди един от „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“ (XIX), чрез който е запазен следният въпрос на българския владетел към римския първосвещеник: *„Какво трябва да се направи по право с ония, които са въстанали, за да убият княза си...“*⁵⁵. Ако в България в действителност е действала византийската Еклога, то защо Борис I иска потвърждение на издадените вече присъди от папата? Този въпрос позволява да се тръгне в друга посока на разсъждения.

Държавната измяна е престъпление, което било засвидетелствано както преди, така и след официалното приемане на християнството за държавна религия в България. През втората половина на осмото столетие били засвидетелствани няколко показателни примера в тази насока, както и за наложеното след това наказание. Единият от тях се свързва с кан Винех, който извоювал голяма победа над византийците в прохода Верегава през 760⁵⁶, но впоследствие „проявил учудващо бездействие“⁵⁷ и вместо да продължи войната с Империята

бил склонен да ѝ предложи мир. Постъпката му, поне според разбиранията на аристокрацията, представлявала опит за държавна измяна, защото накърнявала политическите и стратегически интереси на държавата. Последвало въстание, което свалило кан Винех от престола, убивайки не само него, а и целия му род⁵⁸. Сходна била съдбата и на византийските шпиони в Плиска, които кан Телериг успял чрез хитрост да разкрие⁵⁹.

Дадените примери, заедно с наказанието на 52 боили и техните родове, сумарно дават възможност да се предположи, че в правораздавателната система на езическа България имало специално наказание за държавна измяна – смърт. Тя се отнасяла не само към виновния, а и към рода му. По този начин биха могли да се обяснят събитията – бунтът на боилите е опит за държавна измяна, наказан от Борис по старите закони, което е и причината, поради която е искал да узнае какво предвижда християнският закон за това престъпление.

* * *

Настоящата статия не би могла да изясни всички проблеми, свързани с въстанието на боилите. Тя представлява опит за реконструкция на събитията. В началото на 866 г. избухнало въстание, насочено не срещу християнството като религия, а срещу утвърждаването на политически модел в страната, който окончателно отдалечил боилите от пряко и реално участие във властта. На 28 март същата година княз Борис успял да потуши окончателно въстанието.

В последно време се появи и едно „екзотично“ тълкувание на издадената от него присъда: „... След бунта на болярите са били екзекутирани водачите на метежа с техните пълнолетни синове...“, а не с целите си родове⁶⁰. Следвайки използваното до този момент правораздаване, княз Борис I наказал със смърт въстаналите боили и техните родове. Окончателната му победа затвърдила позициите на силната централна власт в средновековна България.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ Вж. например някои от основните изследвания по проблема: **Трифонов, Ю.** Царуването на св. Бориса-Михаила. София, 1907; **Венедиков, Ив.** 1100 години от покръстването на българския народ. София, 1966; **Гюзелев, В.** Княз Борис I. България през втората половина на IX век. София, 1969; **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация на българите. Извороведско изследване с приложение. София, 2006; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. 1. Първо българско царство, Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. Трето фототипно издание. София, 2007; **Атанасов, Г., В. Вачкова, Пл. Павлов.** Българска национална история. Том III. Първо българско царство (680–1018 г.). Велико Търново, 2015.

² **Гильфердинг, А.** Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ. Москва, 1855, с. 51–76.

³ **Войников, Д.** Кратка българска исторія. Издание първо. Виена, 1861, с. 76–80.

⁴ **Трифонов, Ю.** Царуването на..., с. 31–34.

⁵ **Иречек, К.** История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978, с. 172.

⁶ **Златарски, В.** История на българската държава..., с. 44–55.

⁷ **Гюзелев, В.** Княз Борис I..., 102–122; **Гюзелев, В.** България през втората половина на IX век. – В: История на България. Т. 2, София, 1981, с. 218–219; **Гюзелев, В.** Приобщаването на българите към християнството: хан Борис I Покръстителят. – В: **Гюзелев, В., Ив. Божилков.** История на средновековна България VII–XIV век, София, 1999, с. 169–195.

⁸ **Андреев, Й.** Борис-Михаил. – В: **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кой е в средновековна България. София, 2012, с. 84–94.

⁹ **Павлов, Пл.** Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново, 2000, 14–16.

¹⁰ Виж например: **Тодоров, Г.** Св. Княз Борис и митът за мнимото „избиване на 52 болярски рода“. – В: Християнската култура в средновековна България. Материали от национална научна конференция, Шумен 2–4 май 2007 година по случай 1100 години от смъртта на св. княз Борис-Михаил (ок. 835–907 г.), Велико Търново, 2008, с. 93–103.

¹¹ ГИБИ, V. София, 1964, с. 117. (**Продължителят на Теофан.** Хронография).

¹² ГИБИ, VI. София, 1965, с. 238. (**Скилица-Кедрин.** Кратка история).

¹³ ГИБИ, V. София, 1964, с. 117. (**Продължителят на Теофан.** Хронография).

¹⁴ ЛИБИ, II. София, 1960, с. 65–125. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).

¹⁵ ЛИБИ, II. София, 1960, с. 80–81. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).

¹⁶ ЛИБИ, II. София, 1960, с. 287–288. (Бертински летописи).

¹⁷ Старобългарски разказ за покръстването (края на XIII – началото на XIV век.) – **В: Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 97–98.

¹⁸ Добавка за покръстването на българите в среднобългарския превод на Манасиевата летопис от 1364–1365 г. – **В: Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 100.

¹⁹ Виж например: **Гильфердинг, А.** Письма об истории..., с. 54; **Андреев, М., Ф. Милкова.** История на българската феодална държава и право. София, 1993, с. 70; **Павлов, Пл.** Бунтари и авантюристи..., с. 14; **Жеков, Ж.** България и Византия. Военна администрация VII–IX век. София, 2007, с. 265; **Андреев, Й.** Борис-Михаил..., с. 87.

²⁰ Виж напр.: **Андреев, М., Ф. Милкова.** История на българската..., с. 70; **Павлов, Пл.** Бунтари и авантюристи..., с. 14; **Жеков, Ж.** България и Византия..., с. 265.

²¹ Виж напр.: **Гюзелев, В.** България през втората..., с. 218–219; **Андреев, Й.** Борис-Михаил..., с. 87.

²² Точната дата на приемането на християнството за официална религия в средновековна България все още не е установена от изследователите, като хипотезите се отнасят до периода 864–866 г. Виж напр.: **Снегаров, Ив.** В коя година се покръстил българският княз Борис. – ИПр, XXII/5, (1966), с. 92–99; **Василевски, Т.** България и Византия IX–XV век. София, 1997, 31–42; **Николов, Г.** За датата на покръстването на кан Борис I Михаил. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия, ч. 1, Шумен, 2015, с. 11–22.

²³ **Златарски, В.** История на българската държава..., с. 47.

²⁴ **Златарски, В.** История на българската държава..., с. 30.

²⁵ Виж например: **Трифонов, Ю.** Достоврен ли е разказът за ослепяването на Борисовия синь Владимирь. – УПр, XXVI/5-6, (1927), с. 865, 871.

²⁶ **Турилов, А.** Две забийтые даты в болгарской церковно-политической истории IX в. – Старобългаристика, XXIII/1 (1999), с. 14–34.

- ²⁷ Из месецеслова на сръбски изборен апостол – евангелие от края на XIII век. – В: **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 94.
- ²⁸ **Турилов, А.** Две забытые даты..., с. 19.
- ²⁹ **Турилов, А.** Две забытые даты..., с. 19.
- ³⁰ Според Васил Гюзелев това е домашен извор, запазен в късен сръбски препис. Виж: **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 23.
- ³¹ **Турилов, А.** Две забытые даты..., с. 21.
- ³² Васил Гюзелев възприема датировката на Ан. Турилов като достоверна, в резултат на което променя тезата си, че бунта избухва не през 865, а през 866 г. Вж. **Гюзелев, В.** Приобщаването на българите към..., с. 175; **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 22.
- ³³ ЛИБИ, II. София, 1960, с. 80–81. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).
- ³⁴ Виж напр.: **Трифоновъ, Ю.** Царуването на..., с. 31–34; **Венедиков, Ив.** 1100 години от покръстването..., с. 63; **Гюзелев, В.** Княз Борис I..., 108–122; **Иречек, К.** История на..., с. 172; **Павлов, Пл.** Бунтари и авантюристи..., с. 14–16; **Златарски, В.** История на българската държава..., с. 44; **Бешевлиев, В.** Първобългарите. История, бит и култура. Пловдив, 2008, с. 298–299; **Андреев, Й.** Борис-Михаил..., с. 87.
- ³⁵ **Дончева-Петкова, Л.** Археологически сведения за християнството в България преди и непосредствено след Покръстването. – В: 1100 години Велики Преслав. Т. 1, Шумен, 1995, с. 195.
- ³⁶ **Гюзелев, В.** България през втората..., с. 215.
- ³⁷ **Петров, П., В. Гюзелев** (съст.). ХИБ. Т.1. София, 1978, с. 78. (**Йоан Никиуски.** Хроника).
- ³⁸ ГИБИ, III. София, 1960, с. 266–267. (**Геофан Изповедник.** Хронография).
- ³⁹ ГИБИ, IV. София, 1961, с. 20–21. (**Неизвестен автор.**)
- ⁴⁰ ГИБИ, IX-2. София, 1994, с. 64–67. (**Геофилакт Охридски.** Мъченичество на 15-те тивериуполски мъченици.).
- ⁴¹ **Хрисимов, Н.** Наблюдения върху личността на Енравота и кръстовидната сграда под Голямата Базилика. – В: Т. 13. Плиска-Преслав. (под печат).
- ⁴² ГИБИ, V. София, 1964, с. 116. (**Продължителят на Геофан.** Хронография).
- ⁴³ ГИБИ, III. София, 1960, с. 271. (**Геофан Изповедник.** Хронография).
- ⁴⁴ ЛИБИ, II. София, 1960, с. 80–81. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите); ЛИБИ, II. София, 1960, с. 287–288. (Бертински летописи); ГИБИ, VI. София, 1965, с. 238. (**Скилица-Кедрин.** Кратка история); Старобългарски разказ за покръстването (края на XIII – началото на XIV век.) – В: **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 97–98; Добавка за покръстването на българите в среднобългарския превод на Манасиевата летопис от 1364–1365 г. – В: **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 100.
- ⁴⁵ **Трифоновъ, Ю.** Към въпроса за старобългарското болярство. – СпБАН, кн. XXVI. София, 1923, с. 49–50.
- ⁴⁶ **Андреев, Й.** Народните събори в политическия живот на Първата българска държава. – ИПр., XXVII/4, (1971), с. 96–105.
- ⁴⁷ **Калоянов, А.** Събития и книжовни паметници от първите десетилетия след покръстването през погледа на Юрдан Трифонов. – В: Научна сесия 150 години от рождението на академик Юрдан Трифонов (1864–1949), Плевен, 2015, с. 30–31.

⁴⁸ ЛИБИ, П. София, 1960, с. 80–81. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите); ЛИБИ, П. София, 1960, с. 287–288. (Бертински летописи).

⁴⁹ Иречек, К. История на..., с. 172.

⁵⁰ Станилов, Ст. Българската монархия през средните векове. Второ допълнено и преработено издание. София, 2003, с. 13.

⁵¹ Андреев, Й. Народните събори в..., с. 100.

⁵² Иванов, Ив. Княз Борис I и Владимир-Расате между мита и реалността. – Епохи, XV/1-2, (2007), с. 141–142.

⁵³ Ангелов, Д. Образуване на българската народност. София, 1971, с. 269; Милкова, Ф. Наказателната репресия в средновековна България. – ИПр., XLIV/5, (1988), с. 17; Петрова, Г. Престъпленията в средновековна България. София, 1992, с. 25.

⁵⁴ Благоев, Н. Еклога. София, 1932, с. 214–215.

⁵⁵ ЛИБИ, П. София, 1960, с. 84. (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).

⁵⁶ ГИБИ, Ш. София, 1960, с. 270. (Теофан Изповедник. Хронография.).

⁵⁷ Андреев, Й. Винех. – В: Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е..., с. 113.

⁵⁸ ГИБИ, Ш. София, 1960, с. 270. (Теофан Изповедник. Хронография.).

⁵⁹ ГИБИ, Ш. София, 1960, с. 275. (Теофан Изповедник. Хронография.).

⁶⁰ Тодоров, Г. Св. Княз Борис и митът..., с. 103.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Ангелов, Д. Образуване на българската народност. София, 1971. [Angelov, D. Obrazuvane na balgarskata narodnost. Sofia, 1971].

Андреев, Й. Народните събори в политическия живот на Първата българска държава. – ИПр, XXVII/4, (1971), с. 96–105. [Andreev, Y. Narodnite sabori v politicheskia zhivot na Parvata balgarska darzhava. – IPr, XXVII/4, (1971), s. 96–105].

Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България. София, 2012. [Andreev, Y., Iv. Lazarov, Pl. Pavlov. Koukoue v srednevekovna Bulgaria. Sofia, 2012].

Андреев, М., Ф. Милкова. История на българската феодална държава и право. София, 1993. [Andreev, M., F. Milkova. Istoria na balgarskata feodalna darzhava i pravo. Sofia, 1993].

Атанасов, Г., В. Вачкова, Пл. Павлов. Българска национална история. Том III. Първо българско царство (680–1018 г.). Велико Търново, 2015. [Atanasov, G., V. Vachkova, Pl. Pavlov. Balgarska natsionalna istoria. Tom III. Parvo balgarsko tsarstvo (680–1018 g.). Veliko Tarnovo, 2015].

Бешевлиев, В. Първобългарите. История, бит и култура. Пловдив, 2008. [Beshevliev, V. Parvobalgarite. Istoria, bit i kultura. Plovdiv, 2008].

Благоев, Н. Еклога. София, 1932. [Blagoev, N. Ekloga. Sofia, 1932].

Василевски, Т. България и Византия IX–XV век. София, 1997. [Vasilevski, T. Bulgaria i Vizantia IX–XV vek. Sofia, 1997].

Венедиков, Ив. 1100 години от покръстването на българския народ. София, 1966. [Venedikov, Iv. 1100 godini ot pokrastvaneto na balgarskia narod. Sofia, 1966].

Войников, Д. Кратка българска история. Издание първо. Виена, 1861. [Voynikov, D. Kratka balgarska istoriya. Izdanie parvo. Viena, 1861].

- ГИБИ, III. София, 1960. [GIBI, III. Sofia, 1960].
- ГИБИ, IV. София, 1961. [GIBI, IV. Sofia, 1961].
- ГИБИ, V. София, 1964. [GIBI, V. Sofia, 1964].
- ГИБИ, VI. София, 1965. [GIBI, VI. Sofia, 1965].
- ГИБИ, IX-2. София, 1994. [GIBI, IX-2. Sofia, 1994].
- Гильфердинг, А.** Письма объ истории сербовъ и болгаръ. Москва, 1855. [Gilyferding, A. Pisyma ob istorii serbova i bolgara. Moskva, 1855].
- Гюзелев, В.** Княз Борис I. България през втората половина на IX век. София, 1969. [Gyuzelev, V. Knyaz Boris I. Bulgaria prez vtorata polovina na IX vek. Sofia, 1969].
- Гюзелев, В., Ив. Божилов.** История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999. [Gyuzelev, V., Iv. Bozhilov. Istoria na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek. Sofia, 1999].
- Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация на българите. Извороведско изследване с приложение. София, 2006. [Gyuzelev, V. Pokrastvane i hristiyanizatsia na balgarite. Izvorovedsko izsledvane s prilozhenie. Sofia, 2006].
- Дончева-Петкова, Л.** Археологически сведения за християнството в България преди и непосредствено след Покръстването. – В: 1100 години Велики Преслав. Т. 1, Шумен, 1995, с. 195–205. [Doncheva-Petkova, L. Arheologicheski svedenia za hristiyanstvoto v Bulgaria predi i neposredstveno sled Pokrastvaneto. – V: 1100 godini Veliki Preslav. T. 1, Shumen, 1995, s. 195–205].
- Жеков, Ж.** България и Византия. Военна администрация VII–IX век. София, 2007. [Zhekov, Zh. Bulgaria i Vizantia. Voenna administratsia VII–IX vek. Sofia, 2007].
- Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. 1. Първо българско царство, Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. Трето фототипно издание. София, 2007. [Zlatarski, V. Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 1. Parvo balgarsko tsarstvo, Ch. 2. Ot slavyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto tsarstvo. Treto fototipno izdanie. Sofia, 2007].
- Иванов, Ив.** Княз Борис I и Владимир–Расате между мита и реалността. – Епохи, XV/1-2, (2007), с. 141–155. [Ivanov, Iv. Knyaz Boris I i Vladimir–Rasate mezhdu mita i realnostta. – Epihi, XV/1-2, (2007), s. 141–155].
- Иречек, К.** История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978. [Irechek, K. Istoria na balgarite. S popravki i dobavki ot samia avtor. Sofia, 1978].
- История на България. Т. 2. София, 1981. [Istoria na Bulgaria. T. 2. Sofia, 1981].
- Калянов, А.** Събития и книжовни паметници от първите десетилетия след покръстването през погледа на Юрдан Трифонов. – В: Научна сесия 150 години от рождението на академик Юрдан Трифонов (1864–1949), Плевен, 2015, с. 29–39. [Kaloyanov, A. Sabitia i knizhovni pametnitsi ot parvite desetiletia sled pokrastvaneto prez pogleda na Yurdan Trifonov. – V: Nauchna sesia 150 godini ot rozhdenieto na akademik Yurdan Trifonov (1864–1949), Pleven, 2015, s. 29–39].
- ЛИБИ, II. София, 1960. [LIBI, II. Sofia, 1960].
- Милкова, Ф.** Наказателната репресия в средновековна България. – ИПр, XLIV/5, (1988), с. 17–30. [Milkova, F. Nakazatelната represia v srednovekovna Bulgaria. – IPr, XLIV/5, (1988), s. 17–30].
- Николов, Г.** За датата на покръстването на кан Борис I Михаил. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия, ч. 1, Шумен, 2015, с. 11–22. [Nikolov,

G. Za datata na pokrastvaneto na kan Boris I Mihail. – V: Bulgaria v evropeyskata kultura, nauka, obrazovanie, religia, ch. 1, Shumen, 2015, s. 11–22].

Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново, 2000. [Pavlov, Pl. Buntari i avantyuristi v srednovekovna Bulgaria. Veliko Tarnovo, 2000].

Петров, П., В. Гюзелев (съст.). Христоматия по история на България Т. 1. София, 1978. [Petrov, P., V. Guzelev (sast.). Hristomatia po istoria na Bulgaria. T. 1. Sofia, 1978].

Петрова, Г. Престъпленията в средновековна България. София, 1992. [Petrova, G. Prestapleniyata v srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1992].

Снегаров, Ив. В коя година се покръстил българския княз Борис. – ИПр, XXII/5, (1966), с. 92–99. [Snegarov, Iv. V koya godina se pokrastil balgarskia knyaz Boris. – IPr, XXII/5, (1966), s. 92–99].

Станилов, Ст. Българската монархия през средните векове. Второ допълнено и преработено издание. София, 2003. [Stanilov, St. Balgarskata monarhia prez srednite vekove. Vtoro dopalнено i preraboteno izdanie. Sofia, 2003].

Тодоров, Г. Св. Княз Борис и митът за мнимото „избиване на 52 болярски рода“. – В: Християнската култура в средновековна България. Материали от национална научна конференция, Шумен 2–4 май 2007 година по случай 1100 години от смъртта на св. княз Борис-Михаил (ок. 835–907 г.), Велико Търново, 2008, с. 93–103. [Todorov, G. Sv. Knyaz Boris i mitat za mnimoto „izbivane na 52 bolyarski roda“. – V: Hristiyanskata kultura v srednovekovna Bulgaria. Materiali ot natsionalna nauchna konferentsia, Shumen 2–4 may 2007 godina po sluchay 1100 godini ot smartta na sv. knyaz Boris-Mihail (ok. 835–907 g.), Veliko Tarnovo, 2008, s. 93–103].

Трифоновъ, Ю. Царуването на св. Бориса-Михаила. София, 1907. [Trifonov, Yu. Tsaruvaneto na sv. Borisa-Mihaila. Sofia, 1907.]

Трифоновъ, Ю. Към въпроса за старобългарското болярство. – СпБАН, кн. XXVI. София, 1923, с. 1–70. [Trifonov, Yu. Kam vaprosa za starobalgarskoto bolyarstvo. – SpBAN, кн. XXVI. Sofia, 1923, s. 1–70].

Трифоновъ, Ю. Достоверен ли е разказът за ослепяването на Борисовия синь Владимиръ. – УПр, XXVI, 1927, № 5–6, с. 864–890. [Trifonov, Yu. Dostoveren li e razkazat za oslepyavaneto na Borisovia sin Vladimir. – UPr, XXVI/5–6, (1927), s. 864–890].

Турилов, А. Две забитые даты в болгарской церковно-политической истории IX в. – Старобългаристика, XXIII/1, (1999), с. 14–34. [Turilov, A. Dve zabitaie dataj v bolgarskoj tserkovno-politicheskoj istorii IX v. – Palaebulgarica, XXIII/1, (1999), s. 14–34].

Хрисимов, Н. Наблюдения върху личността на Енравота и кръстовидната сграда под Голямата Базилика. – В: Плиска-Преслав. Т. 13. (под печат). [Hrisimov, N. Nablyudenia varhu lichnostta na Enravota i krastovidnata sgrada pod Golyamata Bazilika. – V: Pliska-Pre Slav. T. 13. (in print)].

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

ГИБИ – Гръцки извори за българската история

ИПр. – Исторически преглед

ЛИБИ – Латински извори за българската история

СпБАН – Списание на Българска академия на науките

УПр. – Училищен преглед

ХИБ – Христоматия по история на България